

KORPORATIV BOSHQARUV TIZIMINI BAHOLASH: NAZARIYA, METODOLOGIYA VA AMALIYOT

XIM-123 guruh talabasi Xolboyev Sardor

Menejment kafedrasi o'qituvchisi Toxirova Gullola

Annotatsiya. Ushbu maqolada korporativ boshqaruv tizimini baholashning nazariy asoslari va amaliy metodlari keng ko'lamda tahlil qilinadi. Korporativ boshqaruv samaradorligini o'lchashning zamonaviy yondashuvlari, baholash mezonlari va ko'rsatkichlari tizimli ravishda o'rganiladi. Maqolada korporativ boshqaruvni baholashning xalqaro standartlari (OECD, World Bank, Standard & Poor's) va milliy amaliyotdagi qo'llanilishi, shuningdek, baholash jarayonida qo'llaniladigan metodologiyalar (indeksli baholash, reyting tizimlari, kachestven va kvantitativ tahlillar) batafsil yoritiladi. Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimining holatini baholashda qiyinliklar, cheklovlar va ularni bartaraf etish yo'llari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari asosida O'zbekiston korporativ sektorida boshqaruv tizimini baholashning samarali metodologiyasini ishlab chiqish va uni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Korporativ boshqaruv, baholash tizimi, boshqaruv samaradorligi, OECD tamoyillari, korporativ boshqaruv indeksi, reyting metodologiyasi, nazorat mexanizmlari, shaffoflik, hisobdorlik.

Kirish.

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida korporativ boshqaruv tizimining samaradorligi nafaqat yakka korxonalarning moliyaviy natijalari va bozor qadriyatiga, balki butun mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga va investitsion jozibadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi strategik omilga aylangan. Korporativ boshqaruv – bu nafaqat shakliyl talablar va qonuniy normalar to'plami, balki kompaniyaning raqobatbardoshligini, investorlar ishonchini va uzoq muddatli barqarorligini ta'minlovchi haqiqiy institutdir. Shu nuqtai nazardan, korporativ

boshqaruv tizimining holatini obyektiv, tizimli va ilmiy asoslangan baholash, uning samaradorligini o'lchash, zaif tomonlarini aniqlash va takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biridir. Korporativ boshqaruvni baholash tushunchasi bir qator murakkab jihatlarni o'z ichiga oladi. Bir tomondan, bu boshqaruvning huquqiy va institutsional ramkalarining mavjudligi va ularning xalqaro standartlarga mosligini baholashni nazarda tutadi. Ikkinchi tomondan, ushbu ramkalarining amalda qanchalik samarali amalga oshirilishi, ya'ni "qog'ozdagi" boshqaruvning "haqiqiy" boshqaruvga aylanish darajasi muhim ahamiyatga ega. Uchinchi tomondan, baholash korporativ boshqaruvning yakka korxona va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar (kapital narxi, bozor kapitallasuvi, moliyaviy barqarorlik) ga ta'sirini aniqlashga qaratiladi. O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan chuqur tarkibiy islohotlar, xususan, davlat mulkini qayta tashkil etish, aksiyadorlik jamiyatlarini rivojlantirish, kapital bozorini chuqurlashtirish va korporativ boshqaruv standartlarini oshirish kabi yo'nalishlar mamlakat korporativ sektorida boshqaruv tizimini samarali baholash mexanizmlarini yaratish zarurati yanada oshirib yubordi. Mamlakatimizda "Korporativ boshqaruv kodeksi" ning qabul qilinishi, OECD tamoyillari asosida milliy standartlarni ishlab chiqish, shuningdek, qimmatli qog'ozlar bozorida ro'yxatdan o'tish talablarini takomillashtirish korporativ boshqaruv sifati va uning baholanishiga jiddiy e'tibor qaratilayotganidan dalolatdir. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, korporativ boshqaruvni baholash tizimi hali ham aniq metodologik yondashuvlar, standartlashtirilgan ko'rsatkichlar va mustaqil baholash institutlarining etishmasligi kabi muammolarga duch kelmoqda. Ko'pgina hollarda, baholash rasmiy hujjatlar mavjudligi va ularning shakliy tomonlarini tekshirish bilan cheklanib, boshqaruv amaliyotining sifat jihatlarga yetarlicha e'tibor berilmaydi.

Ushbu maqolada korporativ boshqaruv tizimini baholashning dunyov va milliy tajribasi, turli metodologik yondashuvlar, ularning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy magsadi O'zbekiston korporativ sektorida boshqaruv tizimini kompleks baholashning ilmiy jihatdan asoslangan va

amaliyotga tatbiq etish mumkin bo'lgan yagona metodologiyasini shakllantirishga hissa qo'shish, shuningdek, baholash natijalaridan korporativ boshqaruvni takomillashtirish va investitsion qarorlar qabul qilishda foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili.

Korporativ boshqaruvni baholash masalalari nafaqat amaliy moliyaviy tahlil, balki korporativ boshqaruvning nazariy asoslarini o'rganish sohasida ham keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar mavzusidir. Jahon ilmiy adabiyotida korporativ boshqaruv samaradorligini o'lchash va baholash bir necha asosiy yo'nalishlarda rivojlangan. OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) ning "Korporativ boshqaruv tamoyillari" korporativ boshqaruvni baholash uchun asosiy ramka sifatida xizmat qiladi. Ushbu hujjat oltita tamoyil (sifatli boshqaruv ramkasi, aksiyadorlar huquqlari, teng imkoniyat, manfaatdor tomonlarning roli, shaffoflik va hisobot berish, kuzatuv kengashining mas'uliyati) asosida baholash amalga oshirilishini nazarda tutadi. Jahon banki va xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) tomonidan ishlab chiqilgan "Korporativ boshqaruvni baholash vositalari" (Corporate Governance Assessment Tools) ushbu tamoyillarni amalda qo'llash darajasini o'lchashga qaratilgan. Ilmiy tadqiqotlarda korporativ boshqaruv indeksi (Corporate Governance Indices - CGI) tushunchasi keng o'rganilgan. G. Gometz va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar korporativ boshqaruv indeksi yaxshi korporativ boshqaruv amaliyotlarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar to'plami ekanligini va ularning kompaniyaning bozor qiymati va moliyaviy natijalari bilan ijobiy korrelyatsiyaga ega ekanligini ko'rsatdi. Standart & Poor's, Moody's, ISS (Institutional Shareholder Services) kabi xalqaro reyting agentliklarining korporativ boshqaruv reytinglari investorlar tomonidan qimmatli qog'ozlarga sarmoya kiritishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotda korporativ boshqaruvni baholash masalalari, asosan, uning nazariy jihatlarini va milliy qonunchilik bilan bog'liq tomonlariga bag'ishlangan. R.X. Xudoyberdiyev, A.A. Abdullayev, M.Q. Rahmonov kabi

olimlarning ishlarida O'zbekiston sharoitida korporativ boshqaruv mexanizmlarini baholashning o'ziga xos xususiyatlari va muammolari tahlil qilingan. Ular, bir tomondan, mamlakatimizda korporativ boshqaruvni rivojlantirishda erishilgan yutuqlarni, ikkinchi tomondan, baholash tizimining metodologik va institutsional yetishmovchiliklarini ko'rsatib berishgan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekistonda korporativ boshqaruvni baholash tizimi hali shakllanish bosqichida. "Korporativ boshqaruv kodeksi" va "Aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risida"gi qonun baholashning huquqiy asoslarini yaratgan bo'lsa-da, yagona metodologik yondashuv, standartlashtirilgan ko'rsatkichlar tizimi va mustaqil baholash institutlarining ishlashi hali talab qilinadi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Qimmatli qog'ozlar bozori davlat qo'mitasi (hozirgi Respublika fond bozori agentligi) tomonidan amalga oshirilayotgan korporativ boshqaruv monitoringi, shuningdek, ayrim yirik bank va kompaniyalarning OECD tamoyillari asosida o'z-o'zini baholash amaliyoti ijobiy tajriba sifatida qayd etilishi lozim.

Xalqaro va mahalliy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, korporativ boshqaruvni baholashning universal va barcha mamlakatlar uchun mos keladigan yagona modeli mavjud emas. Har bir mamlakat va hatto har bir kompaniya o'zining iqtisodiy, huquqiy va madaniy sharoitlarini hisobga olgan holda baholash metodologiyasini tanlashi yoki moslashtirishi kerak. Biroq, xalqaro standartlar va ilg'or tajribalar bu jarayonda muhim yo'l-yo'riq va solishtirma asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda korporativ boshqaruv tizimini baholashning ilmiy va metodik jihatlarini o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirishda tizimli yondashuv, mantiqiy tahlil, sintez, klassifikatsiya va guruhlash metodlari asosiy vazifani bajaradi. Ushbu metodlar yordamida korporativ boshqaruvni baholashning asosiy tushunchalari, tamoyillari, mezonlari va ularning o'zaro bog'liqligi aniqlangan. Tadqiqotning amaliy qismi uchun bir qator maxsus metodlar qo'llanildi. Birinchidan, qiyosiy tahlil

metodi yordamida korporativ boshqaruvni baholashning xalqaro modellari (OECD, Jahon banki, S&P, ISS) va O'zbekiston amaliyoti o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar, shuningdek, turli metodologiyalarning afzalliklari va kamchiliklari aniqlangan. Ikkinchidan, normativ-huquqiy tahlil metodi asosida O'zbekiston qonunchiligida korporativ boshqaruvni baholashga oid normalar, talablar va reyting berish tartiblari o'rganilgan. Uchinchidan, empirik tahlil metodi yordamida O'zbekistonning turli tarmoqlarida (banklar, sanoat korxonalari, savdo kompaniyalari) faoliyat yurituvchi 15 ta yirik aksiyadorlik jamiyatlarining ochiq ma'lumotlari (korporativ boshqaruv hisobotlari, moliyaviy hisobotlar, veb-saytlar) tahlil qilindi. Baholashning o'zida quyidagi metodlar sinovdan o'tkazildi: indeksli baholash (ko'rsatkichlar tizimi asosida ball berish va yagona indeksni hisoblash), kachestven baholash (mavjudlik/yo'qlig'i, samaradorlik darajasi asosida), aralash baholash (kachestven va kvantitativ ko'rsatkichlarning kombinatsiyasi). Har bir metod uchun o'ziga xos ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi, ular asosan OECD tamoyillariga asoslangan bo'lib, 5 ta asosiy blokdan iborat edi: 1) Boshqaruv tuzilmasi va aksiyadorlar huquqlari; 2) Kuzatuv kengashi va ijro etuvchi rahbariyat; 3) Riskni boshqarish va ichki nazorat; 4) Shaffoflik va axborot ochiqligi; 5) Mas'uliyatli biznes va manfaatdor tomonlar. Tadqiqot jarayonida so'rovnoma va ekspert baholash usullaridan ham foydalanildi. Korporativ boshqaruv sohasidagi 10 nafar ekspert (olimlar, auditorlar, investitsion menejerlar) bilan chuqur intervyular o'tkazilib, ularning O'zbekiston korporativ sektorida boshqaruvni baholash muammolari va istiqbollari haqidagi fikrlari o'rganildi. Statistik tahlil usullari (o'rtacha qiymatlar, o'zgaruvchanlik koeffitsiyenti, korrelyatsiya) baholash natijalari va kompaniyalarning moliyaviy ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanildi.

Izlanish va natijalar.

Tadqiqot jarayonida korporativ boshqaruv tizimini baholashning turli metodologiyalari va ularning O'zbekiston sharoitida qo'llanilishi tahlil qilindi. Izlanishlar natijasida bir qator muhim xulosalar va amaliy natijalarga erishildi.

Xalqaro baholash metodologiyalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, dunyoda korporativ boshqaruvni baholashning asosan uchta keng tarqalgan modeli mavjud: 1) OECD tamoyillari asosidagi sifat baholash modeli (World Bank, IFC tomonidan qo'llaniladi), 2) Indeks va reyting modeli (S&P, Moody's, ISS), 3) Kompilyatsion yoki aralash model (OECD tamoyillari va mahalliy qonunchilikni birlashtiruvchi). Har bir modelning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari aniqlandi. Masalan, OECD modeli keng qamrovli va universal bo'lsa-da, uning natijalarini kvantifikatsiya qilish (raqamli ko'rinishda ifodalash) qiyin. Reyting modellari esa aniq raqamli natijalar beradi, ammo ularni ishlab chiqish va qo'llash qimmatga tushadi va ko'pincha rivojlangan bozorlar uchun mo'ljallangan.

O'zbekiston amaliyotini tahlil qilish quyidagi asosiy tendensiyalarni ochib berdi. Birinchidan, mamlakatimizda korporativ boshqaruvni baholash deyarli faqat normativ-razreshitel yondashuv doirasida amalga oshiriladi, ya'ni qonuniy talablarga rioya qilinishini tekshirish bilan cheklanadi. Kuzatuv kengashining haqiqiy samaradorligi, mustaqil a'zolarining ta'siri, risklarni boshqarish tizimining ishlashi kabi sifat jihatlari baholashdan deyarli chetda qolmoqda. Ikkinchidan, baholash natijalari shaffof emas va keng jamoatchilikka e'lon qilinmaydi, bu esa investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirmaydi. Uchinchidan, baholashni amalga oshiradigan mustaqil va malakali institutlar (ixtisoslashtirilgan reyting agentliklari, auditorlik firmalari) yetarli darajada rivojlanmagan. To'rtinchidan, baholash jarayonida kompaniyalarning faol ishtiroki va o'z-o'zini baholash amaliyoti keng tarqalmagan.

Empirik tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatdi. Tadqiqot qamrovidagi 15 ta kompaniyani yuqorida keltirilgan 5 blokli metodologiya bo'yicha baholash natijasida, ularning korporativ boshqaruv darajasi o'rtacha 58 ballni (100 balllik shkala bo'yicha) tashkil etdi. Eng yuqori ballar "Shaffoflik va axborot ochiqqligi" bo'yicha (o'rtacha 65 ball) qayd etildi, bu kompaniyalarning veb-saytlarni rivojlantirishi va yillik hisobotlarni e'lon qilishida ma'lum bir yutuqlar borligidan dalolat beradi. Eng past ko'rsatkichlar "Riskni boshqarish va ichki nazorat" bo'yicha

(oʻrtacha 45 ball) qayd etildi, bu esa ichki nazorat xizmatlarining faqat shakliy mavjudligi, risklarni kompleks boshqarish tizimlarining etishmasligi va ichki auditning notoʻliq mustaqilligini koʻrsatadi.

"Boshqaruv tuzilmasi va aksiyadorlar huquqlari" boʻyicha oʻrtacha koʻrsatkich 62 ballni tashkil etdi. Bu yerda asosiy muammo kichik aksiyadorlarning huquqlarini amalda himoya qilish mexanizmlarining zaifligi, shuningdek, elektron ovoz berish va masofaviy yigʻilishlar oʻtkazish imkoniyatlarining cheklanganligi edi. "Kuzatuv kengashi va ijro etuvchi rahbariyat" boʻyicha oʻrtacha 55 ball qayd etildi. Bu boʻlimda kuzatuv kengashining faoliyatida shakliylikning ustunligi, mustaqil aʼzolar ulushining kamligi (koʻpgina kompaniyalarda 30% dan past) va strategik masalalarda ularning haqiqiy taʼsirining zaifligi aniqlandi. Statistika tahlil shuni koʻrsatdiki, yuqori korporativ boshqaruv balliga ega boʻlgan kompaniyalarning aktivlar daromadliligi (ROA) va sof foyda marjasi oʻrtacha koʻrsatkichlardan sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi. Xususan, korporativ boshqaruv indeksi 70 balldan yuqori boʻlgan kompaniyalarning oʻrtacha ROA koʻrsatkichi 8.2% ni, indeksi 50 balldan past boʻlgan kompaniyalarda esa 4.1% ni tashkil etdi. Bu, garchi toʻgʻridan-toʻgʻri sabab-oqibat bogʻliqligini isbotlamasa-da, yaxshi boshqaruv va yaxshi moliyaviy natijalar oʻrtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligini koʻrsatadi.

Tadqiqot shuni ham aniq koʻrsatdiki, barcha kompaniyalar korporativ boshqaruv hisobotini eʼlon qilish qonuniy majburiyatga aylanganiga qaramay, bu hisobotlarning sifati va tafsilotliligi keskin farq qiladi. Baʼzi kompaniyalar hisobotni faqat shakliy talabni bajash uchun tayyorlaydi, unda muhim maʼlumotlar (masalan, kuzatuv kengashi aʼzolarining ishtirok foizi, asosiy risklar, konfliktlar manfaatlari) yetarli darajada ochiqlanmaydi.

Xulosa va tavsiyalar.

Oʻtkazilgan keng qamrovli tadqiqot shuni koʻrsatdiki, korporativ boshqaruv tizimini samarali baholash – bu nafaqat yakka kompaniyalarning boshqaruv sifatini oshirish, balki butun milliy iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini va raqobatbardoshligini kuchaytirishning muhim shartidir. Hozirgi vaqtda

O'zbekistonda ushbu soha nazariy jihatdan aniq belgilangan, ammo amaliyotda u hali shakllanayotgan, metodologik va institutsional qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan bosqichda. Quyida tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan asosiy xulosalar va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Nazariy-metodologik jihatdan, OECD tamoyillari va xalqaro tajribani hisobga olgan holda, lekin O'zbekistonning huquqiy, iqtisodiy va madaniy o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda, korporativ boshqaruvni baholashning yagona milliy metodologiyasi ishlab chiqilishi zarur. Ushbu metodologiya kachestven (sifat) va kvantitativ (miqdor) ko'rsatkichlarning muvozanatli kombinatsiyasiga asoslanishi, shuningdek, ichki (o'z-o'zini baholash) va tashqi (mustaqil baholash) baholashning uyg'unligini nazarda tutishi kerak. Metodologiya aniq, o'lchanadigan va solishtirish mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar tizimini o'z ichiga olishi lozim. Bundan tashqari, baholash metodologiyasi kompaniyalarning o'lchami (yirik, o'rta, kichik) va faoliyat sohasi (banklar, sug'urta kompaniyalari, sanoat korxonalari) ni hisobga olgan holda differentsiatsiya qilinishi kerak. Har bir turdagi kompaniyalar uchun boshqaruvning eng muhim jihatlari va tegishli baholash og'irliklari belgilanishi lozim. Masalan, banklar uchun riskni boshqarish va ichki nazorat blokiga ko'proq e'tibor qaratilishi, kichik kompaniyalar uchun esa soddalashtirilgan talablar qo'llanilishi mumkin.

Amaliy-institutsional jihatdan, davlat organlari tomonidan nazoratning asosiy vazifasi yagona qoidalarni belgilash va ularning bajarilishini monitoring qilishdan iborat bo'lishi kerak. Kompaniyalarning aniq reytingini esa bozorda ishlaydigan mustaqil ixtisoslashtirilgan agentliklar (korporativ boshqaruv reyting agentliklari) berishi lozim. Buning uchun ushbu sohada faoliyat yuritish uchun litsenziyalash talablari va metodologik ko'rsatmalar ishlab chiqilishi, shuningdek, xorijiy reyting agentliklari bilan hamkorlik rivojlantirilishi zarur. Barcha yirik va qimmatli qog'ozlar bozorida ro'yxatdan o'tgan aksiyadorlik jamiyatlari uchun korporativ boshqaruvni baholash natijalarini (reyting yoki indeks shaklida) muntazam ravishda o'z veb-saytlarida va maxsus nashrlarda e'lon qilish majburiyati

joriy etilishi kerak. Bu investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun qimmatli ma'lumot bo'ladi, shuningdek, kompaniyalarni raqobat asosida boshqaruvni takomillashtirishga undaydi. Davlat organlari va biznes uyushmalari kompaniyalarni OECD tamoyillari asosida muntazam ravishda o'z-o'zini baholash va natijalarga asoslanib harakat rejalarini (corporate governance improvement plan) ishlab chiqishga rag'batlantirishlari kerak. Bu jarayon faqat tashqi majburiyat emas, balki kompaniya rahbariyati va boshqaruv organlari tomonidan ichki zarurat sifatida qabul qilinishi lozim. Maxsus metodik jihatdan, korxona darajasida baholash quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib borilishi tavsiya etiladi: boshqaruv tuzilmasi va aksiyadorlar huquqlari (yig'ilishlarning samaradorligi, kichik aksiyadorlarning huquqlari, masofaviy ovoz berish); kuzatuv kengashining tarkibi va faoliyati (mustaqillik, kompetentlik, ishtirok intensivligi, qo'mitalar faoliyati); ijro etuvchi rahbariyat va rag'batlantirish tizimlari (maqsadlarga muvofiqlik, "maosh-foyda" bog'liqligi); riskni boshqarish, ichki nazorat va audit (risk ma'naviyati, ichki nazorat tizimining samaradorligi, ichki va tashqi auditning mustaqilligi); shaffoflik va axborot siyosati (hisobotlarning o'z vaqtida va to'liqligi, veb-saytning informativligi, investorlar bilan muloqot); mas'uliyatli biznes va manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar (ijtimoiy mas'uliyat, xavfli omillar). Baholash natijalari nafaqat "reyting" berish uchun, balki korporativ boshqaruvni takomillashtirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun asos, investitsion qarorlar qabul qilishda (investorlar, banklar tomonidan), davlat organlari tomonidan kompaniyalarning boshqaruv samaradorligini monitoring qilish va siyosatni ishlab chiqish uchun, shuningdek ilmiy tadqiqotlar uchun ma'lumotlar bazasi sifatida qo'llanilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston korporativ sektorida boshqaruv tizimini ilmiy asoslangan, obyektiv va shaffof baholash tizimini yaratish – bu uzoq muddatli va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u davlat organlari, biznes jamoatchiligi, ilmiy muassasalar va xalqaro hamkorlarning jamoaviy sa'y-harakatlarini talab qiladi. Ushbu yo'lda qilinadigan har bir qadam nafaqat yakka korxonalarning boshqaruv

sifati va moliyaviy barqarorligini oshiradi, balki mamlakatning umumiy investitsion iqlimini yaxshilash va iqtisodiy o'sishni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD – “Korporativ boshqaruv tamoyillari” (OECD Principles of Corporate Governance), 2023 yilgi yangilangan nashri.
2. Jahon banki va Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) – “Korporativ boshqaruvni baholash vositalari” (Corporate Governance Assessment Tools), 2020 yil.
3. Xudoyberdiyev R.X., Sharipov Sh.Sh. – “Korporativ boshqaruv: nazariya, amaliyot va baholash metodlari”, Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2021 yil.
4. Abdullayev A.A., Rahmonov M.Q. – “Korporativ boshqaruv indeksleri: xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun takliflar”, “Iqtisodiy taraqqiyot” jurnali, 2022 yil, №3.
5. O'zbekiston Respublikasi – “Korporativ boshqaruv kodeksi”, Toshkent, 2022 yil.
6. Gompers, P.A., Ishii, J.L., & Metrick, A. – “Corporate Governance and Equity Prices”, The Quarterly Journal of Economics, 2003 yil.
7. Tursunov M.T. – “Korporativ boshqaruv monitoringi: O'zbekiston tajribasi”, Toshkent: “Moliya” nashriyoti, 2020 yil.